

הקדמת ויכוח מים חיים

יצחק רצקר

בס"ד

למהותו של הויכוח סביב רעיון הקודיפקציה ההלכתית¹

- א. הטעם האישי בפסיקת הלכה
ב. חכמת העני בזויה
ג. מסירת ההוראה בידי 'פוסק הקצה'
ד. תקפות ההוראה למקרה עליו ניתנה בלבד
ה. תמונת תפיסתו ההלכתית של מוהר"ח
ו. תפיסתם ההלכתית של הבית יוסף והרמ"א

בהקדמתו לספר ויכוח מים חיים משיג המחבר, ר' חיים ב"ר בצלאל אחי מהר"ל מפראג (להלן מוהר"ח), על עצם הרעיון ליצור קודיפיקציה קאנונית של הלכות איסור והיתר. בתוך השגתו הוא מעלה שלל טיעונים, וברצוני לחלץ מתוך כמה מהן תפיסה מהותית בענין פסיקת הלכה, שלדעתי עומדת בשורש הויכוח בין מוהר"ח ואחיו מהר"ל שהתנגדו לרעיון הקודיפיקטיבי, לבין המצדדים בו, בראשם כמובן הבית יוסף והרמ"א שהפכו את הקודיפיקציה למפעל חייהם.

א. הטעם האישי בפסיקת הלכה

מוהר"ח פותח את דבריו באמירה מקורית בה הוא משווה את פסיקת ההלכה לבין תיקון מאכלים:

וכמו שלא יערב לו לאדם רק המאכל שיתקן לו הוא עצמו כפי אשר תאוו נפשו לאכול ואינו רוצה כלל להיות מצפה על שלחן חבירו, כך לא יערב לו הוראות זולתו אא"כ יסכים דעתו עליו, וכ"ש שאינו רוצה להיות מצפה על ספרי המחברים האחרונים שאין דעתו סומך עליהם ולהיות מצפה על שלחן ערוך שלהם, ולזה מנעו הראשונים מלחבר שום ספר מיוחד על דיני איסור והיתר לקבוע המנהג והלכה לרבים.

עצם השימוש של מוהר"ח בביטוי 'יערב לו' ביחס לפסיקת הלכה [יערב לו הוראות זולתו] מורה על תפיסה מקורית ושונה מהגישה המקובלת, בה אין מקום לטעם בפסק הלכה; הטעם האישי והסובייקטיבי יכול לשמש בקומות הנוספות שמעל ההלכה, כמו הידור במצוות, פלפול בתורה, וכדומה, אבל בקומה הבסיסית אין אנו רגילים כלל לתפיסה בסגנון זה.

¹ תודה לרפאל קרויזר ולמשה דוד צ'צ'יק על הקורס המחכים בענין זה, ולמכן שם עולם בראשות פרופ' מעוז כהנא על תמיכתם ועזרתם.

ב. חכמת העני בזויה

בדומה לכך אנו מוצאים בהמשך דבריו אמירה מקורית עוד יותר:

וכל הדורש הוראה מעל ספרי המחברים האחרונים לבד, דומה לעני שקיבל צדקה הרבה מעשירים הרבה, מזה תבואה ומזה יין ומזה פירות ומזה בגדים ומזה מעות עד שקיבל לו די מחסורו, בא עני אחר ורואה בידו כל המינין הללו שהשפיעו כל העשירים הללו, וחשבו יותר עשיר מכולם ומבקש ממנו פרנסתו, ושוטה זה אינו יודע כי לחמו לחם עוני, ואין לו רק מה שהשפיעו לו העשירים הללו. כך עיקר חכמת בני זמנינו אינו רק מה שלוקטין מספרי הקדמונים מזה מעט ומזה מעט והיו לאחדים בידו.

מוהר"ח אינו מסתפק בביקורת המקובלת על אותו 'חמור נושא ספרים', כלומר אותו אחד שיודע רק את ההוראות המעשיות ואת חיצוניות הדברים, אבל אינו מבינם לאשורם ואינו יודע ליישם במקומם הראוי להם ולהמנע מכך במקום שאינו מתאים; ביקורת זו מושמעת כבר הרבה דורות מקודם לכן וכמובן אין מי מחכמי ישראל החולק עליה². מוהר"ח מעלה ביקורת מסוג אחר לגמרי, הוא דורש מהרב הפוסק להיות 'עשיר' ולא 'עני', במובן זה שאינו זקוק להסתמך על עושרם של אחרים, כך הרב הפוסק צריך להיות מלא בחכמה ודעת משלו ולא בהוראות שמקורם בחכמה ודעת של אחרים.

כלומר: גם אם פסק ההלכה עצמו אין בו מתום והוא תואם בדיוק למאורע שעליו הוא נפסק; גם אילו אותן החכם ה'עשיר' – יוצר הפסק – היה פוסק בדיוק כפי שפסק אותו חכם 'עני' שהסתמך על חכמתו של ה'עשיר' – אף על פי כן, טוען מוהר"ח כי יש פגם בעצם העובדה שהפסיקה נשענת כל חכמתו של רב אחר ולא על חכמתו של אותו רב שפסק במקרה הנוכחי.

ג. מסירת ההוראה בידי 'פוסק הקצה'

עוצמת העדיפות שמוהר"ח נותן לרב הפוסק המקומי מתגברת עוד יותר בהמשך דבריו:

ואבאר עוד שלכך היו סומכים על ההגהות שכתבו להורות כיצד ינהגו, ואם לפעמים יבואו בהגהות ב' דברים המתנגדים זה לזה ואי אפשר שיהיו שניהם ע"פ הלכה, זה היה יותר טוב בעיניהם ממה שיכריעו בין ההרים

² ביקורת זו מרומזת כבר בברייתא (חולין מד, ב) שהפוסק כדברי בית הלל ובית שמאי במקום שהם 'תרת' דסתר' נקרא 'כסיל בחושך הולך'. המדובר על אדם שפוסק כבית שמאי במקרה אחד וכבית הלל במקרה אחר, ואינו יודע כי שני המקרים דין אחד להם והוראה אחת רק שבחיצוניותה נדמית כשתי הוראות שונות כיון שמדובר במקרים שונים מבחינה טכנית.

במאמר מוסגר יש לשאול [למרות שאין זו טענתו של מוהר"ח] איך עלה על דעתם של הבית יוסף והרמ"א ליצור מפעל של פסיקה חיצונית המתבססת על ההוראות המעשיות בלבד. ניתן לומר שעיקר מפעלם היה יותר בתחום של מקורות ההלכה, אבל הם לא התכוונו 'לחסוך' מהחכם את העיון וההבנה. תירוץ נוסף יתכן, שכוונתם היתה להורות מתוך ספריהם רק במקרים התואמים בדיוק למקרים שעליהם נסוב הפסק הרלוונטי [תירוץ זה כחו יפה גם לגבי מ]על משנה תורה לרמב"ם, שביחס אליו לא ניתן לומר את התירוץ הראשון כמובן].

הגדולים, ושיבטלו דעת אחד מן הקדושים הראשונים, ולכך **ראו להניח שני הדעות לפני הרב המורה, והוא יבחר כאשר יורו לו מן השמים, כי אליו נתנה התורה רשות להורות,** כי אין מכריחים את האדם לקבל דעתו, כי דיני איסור והיתר אינו כשאר איסורים כמו שכתבתי לעיל.

מוהר"ח טוען כי – בניגוד להכרעה במחלוקת תנאים או אמוראים, בה יש חתירה תמידית להכרעה ברורה בין הדעות, לפעמים במשנה עצמה ולפעמים הגמרא או הראשונים, הרי שבמחלוקת בין 'הפוסקים', כלומר מחלוקת שהתחדשו אחרי חתימת התלמוד, אין מקום לפסוק ולהכריע בין הדעות, אלא הרב המורה המקומי הוא יכריע כפי הנראה לו. ברור לו למוהר"ח כי אין כל הכרח שאותו רב יהיה עדיף וראוי להכרעה זו יותר מאשר הבית יוסף והרמ"א; להיפך, ברור כי שני גדולים אלו היו גדולים בדורם וראויים להוראה יותר מרוב הרבנים המקומיים שישבו בעיירות הקטנות ופסקו לשואליהם, ואף על פי כן נותן הוא עדיפות כלפיהם בענין הכרעת ההלכה – כי אליו ניתנה ההוראה.

ד. תקפות ההוראה למקרה עליו ניתנה בלבד

לא רק לרב המקומי ניתנה ההוראה, ולא לזולתו אף הגדול ממנו – אלא שהיא ניתנת רק לאותו מקרה עליו ניתנה ההוראה:

וזאת היתה ג"כ לפנינו בישראל, על כל דבר הוראה שיבא לפני החכם, אשר הגיע לגבורות ההוראה דהיינו שיהיה בן מ' לבניה, אזי יפתחו לפניו כל ספרי ההוראות, ויהיו נקראים לפניו דברי האוסרין ודברי המתירין, והיה מעיין בהם באימה וביראה ברתת ובפחד, ואם היה הדבר נוטה לאיסור מיד היה חושש להחמיר, ואם היה בו מנהג ידוע להקל היה נוטה ג"כ אחריו. וכן אם בידו היה מצרף כל חכמי עירו והם נושאים ונותנים בדבר עד שהשוו דעתם יחד, **ואם חזרה ובאה הוראה זו מאתמול וכך וכך דינה, רק כמשפט הוראה ראשונה יעשה גם לשנייה, להיות מתון בדבר, משום דבשינוי מעט מתהפך הענין כמו שכתבתי כבר, גם דעתו של אדם אינו שוה עליו בכל עת, ובאולי לא היה דעתו נוטה להורות בה כמו שהורה בה אתמול, ואין בזה שום השתנות או חסרון לומר שנעשית התורה ע"י כב' תורות חלילה, אדרבה כך דרכה של תורה, ואלו ואלו דברי אלקים חיים.**

העקרון 'אלו ואלו דברי אלקים חיים' שנאמר במקורו כלפי מחלוקת בין שני חכמים, משמש אצל מוהר"ח כלפי אותו חכם בשינוי דעתו שלו, בין 'מחלוקת' שיש בין החכם שפסק לפלוני להיתר על העוף שלו, לבין אותו חכם עצמו שפסק לפלוני לאיסור על העוף שלו, למרות שאין חילוק בין העופות, ורק דעת החכם היא זאת שהשתנתה.

כתוצאה מאותה הרחבה מחודשת נוצרת סיטואציה הלכתית מעניינת, העוף של פלוני מאתמול נותר בהיתרו, ואילו העוף של השואל של היום אסור, למרות שמדובר באותה שאלה. שינוי הדעת של החכם מהיתר לאיסור אינו עוקר את הפסיקה של אתמול אבל אינו רלוונטי להיום³.

לאמתו של דבר, הקביעה כי פסיקת ההלכה ניתנת רק לאותו מקרה לגופו ולא למקרה דומה שבא אחריו, היא מוכרחת באופן לוגי מהקביעה הקודמת שהפסיקה ניתנה לרב המורה. כפי שנאמר לעיל, אותו רב מורה אינו הגדול בדורו ובהרבה מקרים ההיפך הוא הנכון, רק שמכיון שהוא הנשאל והוא האמור להורות - לו ניתנה הסמכות לקבוע את ההלכה. ומכיון שכן, אין שום סיבה ליפות את כחה של הוראה זו מעבר לאותה שאלה שעליה היא ניתנה. לשון אחר: חכם פלוני דאתמול לגבי היום - כחכם אחר דמי.

ה. תמונת תפיסתו ההלכתית של מוהר"ח

הציטוט שהובא בתחילת הדברים, בו משווה מוהר"ח בין פסיקת ההלכה לבין תיקון האוכל, כלפי החשיבות לטעם האישי של האוכל או של הפוסק, מבהיר את התמונה בכל הנוגע לפסיקת הלכה במשנו של מוהר"ח: פסיקת הלכה אצלו אינה נועדה כדי לגלות ולברר את ההוראה ה'נכונה' וה'אמיתית' הנכונה לשאלה שלפנינו, אלא היא משקפת אך ורק עולמו הפנימי של אותו פוסק וכיצד הוא מתייחס לשאלה זו. פסיקה המסתמכת על אחרים אינה משקפת את עולמו של הפוסק, ולכן אינה ראויה להיחשב כפסיקה נכונה.

אילו היתה הפסיקה מיוסדת על חתירה לגילוי האמת ההלכתית, כי אז כמובן יש להעדיף את החכם הגדול בדורו, ולא לחכם המקומי. ועל אחת כמה וכמה, שהפסיקה, אם היא נכונה, הרי היא תקפה באופן כללי לכל המקרים ששאלה זו תחזור בהם⁴.

ו. תפיסתם ההלכתית של הבית יוסף והרמ"א

בתפיסה הלכתית זו, כנראה אוחזים הבית יוסף והרמ"א. לא רק בכך שהם ראו צורך להכריע במחלוקות, או בכך שנתנו אפשרות לרב 'עניי' [במשל של מוהר"ח, על הרב היודע רק את פסקי קודמיו] לפסוק הלכות שאינן משקפות את חכמתו העצמית; אלא בעצם המאמץ

³ בהקשר זה יש להבחין בין 'חזרה' שהחכם חוזר בו מהוראתו, שאז [כך נראה] נעקרת הפסיקה הראשונה ממקומה, כיון שהחזרה נובעת מהשלמת העיין והחשיבה של החכם, והיא נקראת 'סוף דעתו', ועל זה ודאי לא חל העקרון של אלא ואלו דא"ח, לבין 'שינוי דעת' שאינו נובע מהשלמת העיין אלא מטבע בני אדם המתואר בדברי מוהר"ח 'דעתו של אדם אינה שוה עליו בכל עת'. לשם המחשה, אותה שאלה, שנפסקה על עוף אחד להיתר ולמחרת נפסקה לאיסור על עוף שני, יכולה להתהפך ביום השלישי להיתר וחוזר חלילה, כך שאין לראות בהוראה של היום כ'סוף דעתו' של החכם יותר מאשר ההוראה של אתמול.

לפי הבחנה זו היה מקום להצריך את החכם ע"י שוב בדבר לא מחשש 'שינוי הדעה' אלא מחשש 'חזרה'. הסיבה שאין זה כך היא משום שמאחר והחכם עיין כפי כוחו, אין לו לחשש שמא לא עיין כל הצורך. ⁴ העקרון של אלו ואלו דא"ח לפי תפיסה זו, הוא מורכב יותר, ואין המקום כאן לעסוק בו.

הכביר שלהם ליצירת קוד הלכתי אחיד, מתבטאת התפיסה כי המצב בו שורר ערפול הלכתי והפסיקה אינה אחידה הוא מצב הדורש תיקון.

את תפיסת הלכה זו ניתן לדמות, כדימוי נגדי למשל מוהר"ח על תיקון מאכלות, לעולם הרפואה. עולם זה נבדל מהעולם המדעי הכללי בכך שמסיבות רבות הוא אינו ניתן לבחינה אמפירית [ריבוי מגוון המקרים, הנתונים הבלתי ידועים, והעובדה כי הטיפול חייב להעשות בדחיפות ואינו יכול להבחן במבחני המדע המקובלים] ולרופא יש בו סמכות רבה, שמזכירה את סמכותו של הרב הפוסק; לעיתים הסמכות של הרופא אינה נובעת מהעובדה שהוא הרופא הגדול ביותר אלא מכך שהוא הרופא המקומי ובעל הסמכות באותה הסיטואציה [בדומה להיררכיה צבאית. היררכיה דומה אך רכה יותר קיימת גם בעולם הפסיקה, כמו 'מרא דאתרא' או רב ותלמידים, אבל גבולותיה אינם מוגדרים כל כך]. אבל בשונה לגמרי מעולם ההלכה שתיאר מוהר"ח, אין במערכת זו תעדוף לפי טעם אישי, משום שמטרתה הברורה היא לחתור לאמת עובדתית, משום שאם ינתן הטיפול הלא נכון החולה ימות, ולא יועיל מה שדרך הטיפול שיקפה את עולמו הפנימי של הרופא.

בכך שבית יוסף והרמ"א השקיעו את חייהם ביצירת קוד הלכתי, לאחד בין הפסיקות, וגם להעדיף את ההיררכיה ההלכתית על פני סמכותו של החכם הפוסק בקצה, מתבטאת התפיסה כי פסיקת הלכה נועדה כדי לברר ולגלות אמת הלכתית אובייקטיבית⁵.

⁵ בשונה מעולם הרפואה, כאן לא ניתן, לכאורה, להשתמש במושג 'אמת עובדתית'. אם כי יש להרהר בדבר, ואכמ"ל.